

Сепаратизація як прояв актуалізуючого типу синтаксису (на матеріалі сучасної французької мови)

Наукова розвідка присвячена проблемі актуального членування висловлення та такому синтаксичному явищу, як сепаратизація. Авторка стисло аналізує теорію актуального членування в історичному аспекті та з погляду її синтаксико-стилістичних можливостей. Визначено, що актуалізуючому синтаксису властивий відносний аграматизм, порушення структури речення, розчленованість, невідповідність меж речення і висловлення, сегментація, аналітизм і тощо. Установлено, що використання сепаратизованих структур у французькому модерністському тексті – потужний синтаксичний засіб актуалізації висловлення. Доведено, що механізм створення сепаратизованих конструкцій пов'язаний із орієнтацією мовця на потребу посилити, актуалізувати інформативну частину висловлення, оптимізувати вплив на емоційну й інтелектуальну сфери адресата. Дослідження підтвердило, що сепаратизація, як феномен мовленнєвого синтаксису, представляє собою комплексне поліфункціональне явище актуалізуючого типу синтаксису. Окреслено перспективні напрями подальших наукових розвідок у сфері синтаксису.

Ключові слова: сепаратизовані структури, актуалізуючий синтаксис, мовленнєвий синтаксис, синтаксичні зв'язки, модернізм, актуалізована (активна) частина висловлення, неактуалізована (інактивна) частина висловлення, принцип мовної економії, експресивний синтаксис, комунікативний (функціональний) аспект синтаксису.

Постановка наукової проблеми та її значення. У процесі історичного розвитку в мові (як і в будь-якій іншій духовній чи то буттєвій сфері) відбуваються постійні зміни, трансформації, що торкаються і форми, і значення та функціонування мовних одиниць різних рівнів (фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного та ін.). Мовні новації пов'язані передусім із комунікативними потребами носіїв мови, які, своєю чергою, зумовлені інтелектуальними, соціальними, економічними, культурними та іншими чинниками.

Поділяємо думку К. С. Аксакова, [2, с. 192], що саме синтаксис приводить у рух усі сили слова, і саме за посередництвом синтаксису всі форми мови отримують живе відношення. Саме тому наша розвідка належить до аналізу одиниць синтаксичного рівня, які повсякчас оновлюються, урізноманітнюються, а відтак залишаються на передньому плані мовознавчого пошуку та представляють актуальні проблеми студіювання для лінгвістів.

Об'єктом нашого розгляду стала категорія *синтаксична сепаратизація*, тісно пов'язана з особливостями функціонування сучасного синтаксису французької мови загалом. **Мета** статті: визначити місце сепаратизації як явища мовленнєвого синтаксису в загальній синтаксичній структурі французької мови; досягнути й усвідомити екстралінгвістичні умови, які визначають сутність сепаратизації як актуалізатора синтаксичних конструкцій; обґрунтувати, що механізм створення сепаратизованих конструкцій пов'язаний з орієнтацією мовця на потребу посилити, актуалізувати інформативну частину висловлення, оптимізувати вплив на емоційну й інтелектуальну сфери адресата.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Насамперед зазначимо, що французький синтаксис початку ХХ ст. – самодостатня, сформована, розвинена система, яка володіє широкими комбінаторними можливостями. Утім процеси демократизації, суспільних, політичних перетворень, активні події культурного життя Франції цього періоду не могли не позначитися на мові, а отже і на тенденціях розвитку синтаксичних зв'язків.

На зміну класичному, конструктивному, синтагматичному синтаксису приходять синтаксис актуалізуючий. Відомо, що синтагматичний синтаксис передбачає організацію речення як ієрархічної системи, де кожен елемент повідомлення перебуває в певній взаємозалежності, а межа речення і висловлення, зазвичай, збігаються. Актуалізуючому синтаксису властивий відносний аграматизм, порушення структури речення, розчленованість, невідповідність меж речення і висловлення, сегментація, аналітизм тощо.

Виокремлення актуалізуючого синтаксису як унікального мовленнєвого явища ґрунтується на проблемі актуального членування. У сучасній лінгвістиці виникнення теорії актуального членування пов'язують із дослідженнями французького мовознавця Анрі Вейля (Weil, 1869) про порядок слів. Учений висловив думку, що підмет виступає вихідним пунктом висловлення, а присудок – власне висловленням, що й мотивує відповідне їх розміщення: підмет ↔ присудок. А. Вейль показав, що на

першому місці може опинитися будь-який член речення, якщо він виконує функцію початкового пункту висловлення. На цьому етапі ще не було досягнуто розуміння сутності актуального членування речення, але було заявлено, що закони порядку слів пов'язані не лише з формально-граматичним членуванням речення, а й із темо-рематичними відношеннями [3, с. 147]. Проблема актуального членування речення отримала подальший розвиток у наукових дискусіях учених Ш. Бато, Н. Бозе, Ц. Дюмарсе, Монбоддо, Л. Теньєра та ін.

На новий щабель учення про актуальне членування речення підняв Вілем Матезіус. Його заслуга полягає в тому, що він суттєво поглибив уявлення про основні поняття актуального членування й визначив місце цього вчення в системі ономаціологічної (функціональної) граматики загалом.

За В. Матезіусом, актуальне членування речення протиставлялось його формальному (граматичному) членуванню. Залежно від актуальності, важливості того чи того змісту, значення для комунікації, речення можна розділити на дві частини. Одна частина – головна, обов'язкова для існування речення – рема, без неї речення втрачає будь-яке значення. Рема – компонент комунікативної структури, який конструює мовленнєвий акт. Друга частина речення – тема, вона не є обов'язковою, представляє фон для реми. Очевидно, що в розмовному мовленні зазвичай використовують синтаксичні конструкції, що складаються лише з реми. Учений назвав таке членування актуальним, оскільки воно залежить від того, як уключається речення в ту чи ту мовленнєву ситуацію.

Отже, виникнення актуалізуючого синтаксису тісно пов'язано з впливом розмовного мовлення на художню літературу та, за словами Арутюнової, [2, с. 193], з ослабленням авторського начала в літературі модернізму.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Нагадаємо, що модернізм, як новий напрям у мистецтві, сформувався у Європі на початку ХХ ст. Він характеризується відмовою від визначальних принципів реалізму, від соціальної зумовленості художніх образів, від типізації, можливості об'єктивно й логічно відтворювати картину світу. В естетиці модернізму домінує суб'єктивізм та інтуїція. Виступаючи проти норм і традицій, прагнучи новаторства за будь-яку ціну, модернізм кидає своєрідний виклик прийнятій моралі та етиці.

У літературі цей етап відзначається художніми експериментами не лише в плані змісту, а й у плані форми. Без руйнації (деструкції) немає змін – творче кредо художника (у широкому сенсі). Письменники винаходять нові виражальні засоби, руйнують канонічні тропи, фігури та стереотипи, розширюють діапазон жанрів, трансформують композицію і структуру творів, удосконалюють стильові прийоми, розробляють нові естетичні принципи, шукають сучасні форми графічного оформлення тексту тощо. Знамените «бачити, відчувати, виражати» братів Гонкурів – ось завдання митця, що опановує нові можливості відтворення світу зовнішнього в безкінечних вібраціях, мінливості, лексичній грі та світу внутрішнього, що оголює потік емоційності, свідомості й несвідомості.

Російський мовознавець В. Руднев зазначав, що в модерністському тексті панує стиль потоку свідомості, який відтворює ментальне життя за допомогою зчеплення асоціацій, прямолінійності, обірваності синтаксису, що імітує усне мовлення, внутрішній монолог. Антитрадиціоналізм, алогізм, як принципи мистецтва цього періоду, знаходять своє безпосереднє відображення в модерністському синтаксисі: порушується зв'язність тексту, а оновлення мови відбувається насамперед через синтаксичні конструкції, а не через лексику [5, с. 237].

Недаремно синтаксис такого типу називають розмовним, а таку прозу «рубаною». Причина використання «рубаних» конструкцій у художньому тексті – орієнтація на адресата, на особистість, яка сприймає твір, що є виявом антропоцентризму та комунікативного підходу до мови. Власне, у цьому й полягає основна функція актуального членування – виокремлення, акцентування тих синтаксичних частин висловлення, які вважає актуальними (значущими) в даній комунікативній ситуації мовець, а не відповідно до граматичного (усталеного, формального) членування.

Традиційно основними засобами вираження актуального членування речення розглядають порядок слів та інтонацію (місце розташування фразового наголосу). Обидва засоби діють разом, тому їх можна об'єднати й назвати комплексним засобом вираження актуального членування речення. У кодифікованій літературній мові фразовий наголос автоматизований (завжди падає на кінець речення, наголошуючи останню синтагму). Відповідно до цього й організований порядок слів: спочатку іде тема, потім – рема (щоб виділити рему). В. Матезіус називав такий порядок слів об'єктивним. В експресивному мовленні порядок слів видозмінюється, модифікується і такий порядок

слів називається суб'єктивним. Рема завжди виділяється фразовим наголосом: автоматизованим за об'єктивного порядку слів та неавтоматизованим за суб'єктивного порядку слів [3, с. 163].

Окрім цього, до синтаксичних способів вияву актуального членування належать такі явища, як парцеляція, сегментація, лексичний повтор, номінативні речення, вставні конструкції тощо; ці конструкції утворюють відкритий, незамкнений ряд. У межах цієї статті розглянемо такий феномен синтаксичного рівня, як сепаратизація, котра є яскравим прикладом розмовного, експресивного синтаксису в актуалізуючій прозі. Саме сепаратизованим структурам як актуалізаторам сучасного французького синтаксису і присвячене це дослідження.

Сепаратизація – синтаксична універсалія мовлення, яка передбачає побудову повідомлення через розділення речення на самостійні висловлення, інтонаційно та графічно відокремлені, проте єдині за змістом. Особливістю сепаратизованої фрази є те, що її основа (базисна частина) не відображає всієї повноти змісту висловлення, яке поступово, відповідно до свого формування, наділяється новими деталями, доповненнями, що особливим чином прикріплюються до раніше сказаного й інтонаційно завершеного речення [1, с. 77]. Отже, унаслідок сепаратизації відбувається чіткий поділ висловлення на актуалізовану (активну) й неактуалізовану (інактивну) частини. Наприклад:

1) *Je combattrai pour l'Homme. Contre ses ennemis. Mais aussi contre-moi* (A. de Saint-Exupéry. Œuvres, p.130);

2) *Dans ces yeux d'écureuil traqué, qui mesure le vide, qui hésite à sauter, lui quelque chose de plus que la peur. Quelque chose de plus dur, de plus coupant* (Hervé Bazin. Au nom du fils, p. 15).

Як бачимо, і у першому, і у другому прикладі повідомлення створюються з кількох графічно (формально) й інтонаційно оформлених синтаксичних одиниць, які тісно пов'язані змістовно й лише разом утворюють повноцінне, завершене висловлення. До основної частини речення своєрідним чином (через крапку) приєднується відокремлений навмисно синтаксичний компонент (*Contre ses ennemis. Mais aussi contre-moi. Quelque chose de plus dur, de plus coupant*), який виступає актуалізатором. Сепаратизовані синтаксичні структури є актуалізуючими частинами висловлення (за термінологією В. Матезіуса – рема) й представляють на разі актуалізуючий тип синтаксису.

Аналіз матеріалу засвідчує, що сепаратизація – це експресивний розрив мовленнєвого ланцюга, за якого відбувається акцентування відокремленого фрагмента висловлення, однак між сепаратизованим постпозиційним компонентом і базовою частиною зберігається семантико-граматичний зв'язок. Це дає підстави визначати статус сепаратизованого елемента як особливої одиниці, наділеної специфічними експресивними, актуалізуючими властивостями й визнати її частиною висловлення, що характеризується комунікативною та граматичною несамостійністю.

За допомогою сепаратизації мовець виокремлює потрібну йому інформацію, додає семантичні акценти, наголошує на них, підсилює, розвиває або ж уточнює деталі висловлення. Сепаратизовані конструкції справляють ефект невимушеності, створюють розривність тексту, його аритмію, дисонанс, особливий ритм оповіді й тим самим руйнують мовні стандарти та шаблони. Можна стверджувати, що розчленовані конструкції актуалізують нестандартним способом висловлення не лише на семантичному, комунікативному рівнях, а й на просодичному також. Розглянемо приклади:

1) *C'est une boîte bien close ; on y sert la choucroute ou le cassoulet toute la nuit. Les gens y viennent souper à la sortie du théâtre... Huit tables de marbre. Une banquette de cuir court le long des murs. Deux glaces mangées de taches rousses....* (J.-P. Sartre, Nausée, p. 91);

2) *Un humour... Un humour féroce. Macabre. Macabre et candide. Une sorte d'innocence. Clair. Sombre. Percant. Confiant. Souriant. Humain. Impitoyable. Sec. Moite. Glacé. Brûlant. Il me transporte dans un monde irréel* (N. Sarraute. Les Fruits d'Or, p. 127).

Перший уривок представляє опис інтер'єру одного з нічних кафе. Розмірений ритм оповіді твориться за допомогою сепаратизованих синтаксичних структур (*Huit tables de marbre. Une banquette de cuir court le long des murs. Deux glaces mangées de taches rousses*), які водночас актуалізують висловлення і на просодичному, і на семантичному рівні. Другий фрагмент тексту побудований із низки номінативних синтаксично розчленованих речень (*Macabre. Macabre et candide. Une sorte d'innocence. Clair. Sombre. Percant. Confiant. Souriant. Humain...*), які заразом утворюють пришвидшений темп цілого висловлення й роблять його емоційно насиченим. Можемо спостерігати, як актуалізуючий синтаксис реалізується за допомогою експресивних сепаратизованих структур, що представлені висхідною градацією на стилістичному рівні.

Оскільки синтаксично пов'язані компоненти позиційно стають дистанційними, то тим самим вони ускладнюють сприйняття, роблять неоднозначним суть висловлення. Проблема актуального членування, сепаратизованих структур як синтаксичних актуалізаторів тісно пов'язана з комунікативним, функціональним аспектом речення. У цьому сенсі важливо розмежовувати синтаксичну конструкцію, речення і висловлення. Синтаксична конструкція – це лексично наповнена структурна схема. Речення – це нееліптичне утворення, що сприймається безвідносно щодо мовленнєвого й контекстного оточення та відповідних ситуативно-прагматичних завдань. Висловлення – це актуалізоване речення, тобто воно релятивізоване щодо адресата й адресанта, комунікативного акту, контексту [3, с. 159]. Відповідно до цього розуміння, наголосимо, що власне висловлення можуть сепаратизуватися.

Розчленовані структури розмовного синтаксису в текстах французьких письменників-модерністів мають за мету змодельовати позицію автора, який творить свій світ, у якому все спонтанно, безпосередньо, світ, який народжується тут і зараз, на очах читача. Для прикладу:

Je m'en vais, je me sens vague. Je n'ose pas prendre de décision. Si j'étais sûr d'avoir du talent... Mais jamais – jamais je n'ai rien écrit de ce genre ; des articles historiques, oui, – et encore. Un livre. Un roman. [...] Un livre. Naturellement, ça ne serait d'abord qu'un travail ennuyeux et fatigant, ça ne m'empêcherait pas d'exister ni de sentir que j'existe (J.-P. Sartre. Nausée, p. 249).

У подібних випадках сепаратизовані структури-актуалізатори генерують процеси мислення, роздумів мовця, демонструють певну алогічність, переривчастість, плутаність думки (особливо в прозі екзистенціалістів). Окрім того, актуалізуючи висловлення, вони передають спостереження, настрої, емоції, переживання дійових осіб, які є спонтанним, невимушеними, природними. Як бачимо, у наведеному вище прикладі, головний герой вагається, сумнівається, не наважується на написання книги, роману, нового для нього жанру творчості. Використання сепаратизованих елементів (*Un livre. Un roman. [...] Un livre*) актуалізує виразним чином висловлення й тим самим підсилює суб'єктивні відчуття героя.

Тенденція до використання сепаратизованих конструкцій успішно корелює з принципом економії, стислості висловлення. Ще А. Мартіне висловив думку про те, що між потребами спілкування людини і її намаганнями звести до мінімуму свої розумові та фізичні старання простежується постійна суперечність, яку можна розглядати як рушійну силу мовних змін [4, с. 529]. Сепаратизовані структури ефективно долають перешкоду між мінімальними зусиллями мовця й обсягом інформаційної насиченості висловлення.

Динаміка в бік зменшення об'єму речення очевидна. Текстовий фрагмент між великою літерою і крапкою, якщо і стає менш інформативно значущим, утім залишається самодостатнім. У відокремленій частині відбувається актуалізація найбільш важливого компонента повідомлення. Зазвичай, на перший план виходить той складник структури, який відіграє незначну, другорядну структурну роль, а головний член речення залишається знівельованим. Проаналізуємо приклад:

Nous sortons. Elle me dit encore : “Je vais chez vous. Votre femme. Brune, naturellement. Petite. Jolie. Tiens, il y a près d'elle un chien. Peut-être aussi, mais ailleurs, un chat (exact). Pour l'instant, je ne vois rien d'autre” (A. Breton. Nadja, p. 47).

У наведеному фрагменті тексту, щоб наголосити красу, витонченість жінки автор використовує сепаратизовані структури, представлені прикметниками-епітетами. Оскільки дані лексеми для мовця більш виразні, значливі в семантичному аспекті та задля актуалізації висловлення загалом, автор розчленовує синтаксичну конструкцію, виокремлюючи прикметники-епітети в окрему структуру. Традиційно, за правилами французького класичного синтаксису, прикметник-епітет залежний від іменника, а відтак займає другорядну позицію. У прикладах актуалізуючого синтаксису констатуємо, що перше місце займає компонент структури, який є більш важливим (актуальним) у цій комунікативній ситуації; у нашому випадку – це прикметники-епітети.

Потрібно вказати, що сепаратизація, як явище актуалізуючого типу синтаксису, тісно пов'язана з проблемою психологічного типу мовця, його емоційним станом, складною гамою почуттів і емоцій, які він відчуває, інтенцій комунікантів загалом, а тому важливо враховувати не лише лінгвістичні фактори реалізації сепаратизації, а й психологічні, філософські, когнітивні, прагматичні аспекти вираження.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, проведена розвідка підтвердила, що сепаратизація, як феномен мовленнєвого синтаксису, представляє собою комплексне поліфунк-

ціональне явище актуалізуючого типу синтаксису. Сепаратизація володіє потенційними можливостями реалізації різних іллокутивних намірів адресанта, виступає актуалізатором семантичного компонента висловлення, впливаючи і на ментальну, і на чуттєву, емоційну сферу реципієнта.

Наукове дослідження засвідчило широке використання сепаратизованих структур у літературі французького модернізму, що пояснюється особливостями цього мистецького напрямку, лінгвістичними та позалінгвістичними чинниками.

Можна прогнозувати вживання сепаратизованих елементів у текстах інших художніх течій і жанрів, що зумовлено лаконічністю та демократизмом, доступністю і нескладністю утворення, чіткістю вираження змістових та граматичних зв'язків, прозорістю структури сепаратизованих елементів. На нашу думку, перспективним убачається функціональний (структурний, когнітивний, прагматичний тощо) аналіз сепаратизованих синтаксичних структур у прозі французького постмодернізму, який не можна вважати повною мірою ні синтагматичним, ні актуалізуючим.

Джерела та література

1. Андриевская А. А. Явления «сепаратизации» в стилистическом синтаксисе современной французской художественной прозы / А. А. Андриевская // Филол. науки. – 1969. – № 3. – С. 77–83.
2. Арутюнова Н. Д. О синтаксических типах художественной прозы / Н. Д. Арутюнова // Общее и романское языкознание. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – С. 190–195.
3. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія / А. П. Загнітко. – Вид. 2-ге, вип. і доп. – Донецьк : ДонУ, 2007. – 294 с.
4. Мартине А. Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. – М. : [б. и.], 1963. – С. 345–566.
5. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. – М. : [б. и.], 1999. – С. 237–241.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Bazin H. Au nom du fils / Bazin H. – Éditions du Seuil. – 1960. – 380 p.
Breton A. Nadja / A. Breton. – P. : Éditions Gallimard (Folio Plus). – 1964. – 163 p.
Saint-Exupéry A. Oeuvres / Saint-Exupéry. – Paris : Éditions Gallimard. – 1976. – 543 p.
Sarraute N. Les Fruits d'Or / N. Sarraute. – Paris : Éditions Gallimard. – 1980. – 321 p.
Sartre J.-P. La nausée / J.-P. Sartre. – Paris : Éditions Gallimard. – 1938. – 239 p.

Станислав Ольга. Сепаратизация как проявление актуализирующего типа синтаксиса (на материале современного французского языка). Данная научная разведка посвящена проблеме актуального членения высказывания, а также такому синтаксическому явлению, как сепаратизация. Автор статьи совершает краткий анализ теории актуального членения в историческом аспекте и с точки зрения ее синтаксико-стилистических возможностей. Определено, что актуализирующему синтаксису свойственен относительный аграмматизм, нарушение структуры предложения, расчлененность, несоответствие границ предложения и высказывания, сегментация, аналитизм и т. п. Установлено, что использование сепаратизированных структур во французском модернистском тексте выступает весомым синтаксическим средством актуализации высказывания. Доведено, что механизм образования сепаратизированных конструкций связан с ориентацией говорящего на необходимость усилить, актуализировать информативную часть высказывания, оптимизировать влияние на эмоциональную и интеллектуальную сферы адресата. Исследование подтвердило, что сепаратизация, как феномен речевого синтаксиса, представляет собой комплексное, полифункциональное явление актуализирующего типа синтаксиса. Кроме того, в статье очерчены перспективные направления дальнейших научных разведок в сфере синтаксиса.

Ключевые слова: сепаратизированные структуры, актуализирующий синтаксис, речевой синтаксис, синтаксические связи, модернизм, актуализированная (активная) часть высказывания, неактуализированная (инактивная) часть высказывания, принцип языковой экономии, экспрессивный синтаксис, коммуникативный (функциональный) аспект синтаксиса.

Stanislav Olga. Separation as a Manifestation of Actualizing Type of Syntax (on the Material of Modern French Language). This research deals with the problem of actual division of utterance and such syntactic phenomenon as separation. The author provides a brief analysis of the theory of actual division in historical perspective and in terms of its syntactic and stylistic possibilities. It is established that the actualizing syntax is characterized by relative agrammatism, breach of sentence structure, segmentation, boundary discrepancy of the sentence and the utterance, segmentation, analyticity, and so on. It was found that the use of separated structures in the French modernist

text is a powerful tool for actualizing the utterance. It is proved that the mechanism of creation of separated structures is associated with the orientation of the speaker on the needs to improve, update informative part of the utterance, to optimize the impact on the emotional and intellectual spheres of the addressee. The study confirmed that separation, as a phenomenon of spoken syntax, is a complex multifunctional phenomenon of actualizing type of syntax. Besides, perspective lines of further investigation in the area of syntax are determined.

Key words: separated structures, actualizing syntax, spoken syntax, syntactic relations, modernism, actualized (active) part of the utterance, non actualized (inactive) part of the utterance, the principle of language economy, expressive syntax, communicative (functional) aspect of syntax.

Стаття надійшла до редколегії
20.04.2015 р.